

בתי ערי חומה

אלישב רבינוביץ

ראשי פרקים:

פתיחה

א. עיר

ב. ערי מקלט

ג. לויים

ד. "אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל"

ה. ערי הלויים

סיכום

נספח: פורים

כרכים המוקפות חומה מימות יהושע בן נון

עזרא

פתיחה

המשנה במסכת כלים מונה עשר דרגות של קדושה.

"עשר קדושות הן: ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות ומה היא קדושה? שמביאים ממנה

העומר והבכורים ושתי הלחם, מה שאין מביאים כן מכל הארצות.

עירות המוקפות חומה מקודשות ממנה, שמשלחים מתוכן את המצורעים ומסבבין לתוכן

מת עד שירצו יצא אין מחזירין אותו:"

(משנה כלים א', ו')

במאמר זה ננסה לעיין בסוגיית ערי החומה ולהבין מהיכן נובעת קדושתן המיוחדת, נעיין

במקומות בהם מוזכרים ערים אלו במקרא ובחז"ל וננסה להתחקות אחר גלגולם של ערי

החומה ושל ערים בכלל. התייחסויות הלכתיות לסוגיות אלו תובאנה בעיקר בהערות השוליים.

המקום היחיד בו אנו פוגשים את ערי החומה במפורש בתורה הינו בפרשת בהר בעניין שנת

היובל¹. באופן בסיסי, שנת היובל מגבילה את אפשרות מכירת השדות לחמישים שנה לכל

היותר, כך שלאחר שנים אלו תשוב השדה לבעליה המקוריים. כמו כן, אדם הרוצה לגאול את

¹ התוספתא המקבילה למשנה שציטטנו כוללת במפורש גם את דין זה, היינו דין היובל, בהסבר לסיבת קדושתן של ערי החומה: "ר' מנחם בר' יוסי אומר עירות מוקפות חומה מקודשות מארץ ישראל שמשלחין מתוכן את המצורעים והבית צמות בתוכן לאחר שנים עשר חודש ומסבבין בתוכן המת עד שירצו יצא אין מחזירין אותו (תוספתא כלים א', י"ד) הראשונים נחלקו (ברכות, ד. ורש"י ותוס' שם) בשאלת קדושתן של ערי החומה בשעה שאין היובל נוהג, ואולי דבר זה תלוי במחלוקת המשנה והתוספתא (ועיין חסדי דוד שהאריך).

שדהו עוד לפני שנת היובל יכול להחזיר את מחירם של השנים הנותרות עד היובל ולשוב לנחלתו. לא כך הדבר בבתי ערי חומה.

”וְאִישׁ פִּי יִמְכֹּר בֵּית מוֹשָׁב עִיר חוֹמָה וְהָיְתָה גְּאֻלְתּוֹ עַד תֵּם שְׁנַת מִמְּכָרוֹ יָמִים תִּהְיֶה גְּאֻלְתּוֹ: וְאִם לֹא יִגְאֹל עַד מְלֵאת לוֹ שְׁנָה תִּמְיָמָה וְקָם הַבַּיִת אֲשֶׁר בְּעִיר אֲשֶׁר לֹא לוֹ חוֹמָה לְצִמְיַתָּהּ לְקַנְהָ אֹתוֹ לְדִרְתּוֹ לֹא יֵצֵא בַּיָּבֵל: וּבְתֵי הַחֲצָרִים אֲשֶׁר אֵין לָהֶם חוֹמָה סָבִיב עַל שְׂדֵה הָאָרֶץ יִחָשֵׁב גְּאֻלָּה תִּהְיֶה לוֹ וּבַיָּבֵל יֵצֵא:”

(ויקרא כ"ה, כ"ט-ל"א)

בשנת היובל המציאות חוזרת למצב התחלתי, כל אחד חוזר למה ששייך לו, עבדים שבים לבתיהם ושדות לבעליהם. התורה מנמקת דין זה בהבנה שהארץ של הקב"ה ולכן לא ניתן לסחור בה מסחר גמור - "וְהָאָרֶץ לֹא תִמְכַּר לְצִמְיַתָּהּ פִּי לִי הָאָרֶץ". חשוב להעיר עוד כי שנה זו מתחילה ביום הכיפורים. בהקשר הרוחני הפשוט יום כיפור הוא יום כפרה, איפוס, התנקות והתחלה מחדש. כך הוא גם היובל. כל אחד חוזר לקרקע הבסיסית שלו אותה קיבלו אבותיו בחלוקת הארץ ומתאפשרת הזדמנות להתחיל מחדש. בדומה ליום הכיפורים בו מתאפסים המושגים צדיק ורשע כך ביובל המושגים עשיר ועני מתאפסים, פרשת מכירת השדות והשבתם ביובל מתחילה בתיאור אדם עני - "פִּי יִמְוֶךְ אֶחָיִךְ וּמְכַר מֵאֲחֻזְתּוֹ" היובל מאפשר התחלה מחדש גם בתחום הכלכלי.

ננסה איפה להבין את דין בתי ערי החומה, יש לבאר מהו ההבדל, מדוע מי שהשקיע בבית, בנה וטיפח אותו אך מסיבות כלכליות או אחרות נאלץ למוכרו לא זכאי לחזור אל הנכס שלו ביובל כמו שדה רגילה?² פרשנים אחדים ניסו לבאר דין זה ע"י הסברת ההבדל בין בית לשדה. נביא לדוגמא את דברי הרמב"ן: "ובעבור כי האדם לשדה נעבד וממנו יצא לחם למחייתו, רצה שיצא השדה ביובל. אבל הבית, לאחר הייאוש ששינה דירתו ועמד שנה בבית אחר לא יזיק לו, כי לא תמעט מחייתו אם יחלט:"³ הרמב"ן מסביר שהאדם קשור יותר לשדה מאשר לדירתו, את דירתו עשוי אדם להחליף, לקנות דירה חדשה ולהתייאש מדירתו הקודמת. לעומת זאת אל שדהו קשור האדם קשר חזק יותר, ממנה עיקר חיותו והוא - "לשדה נעבד". מצוות היובל היא מצווה "התלויה בארץ" ותפקידה להשיב כל אדם לנחלתו הראשונית, למקומו הטבעי, לאן

² גם לגבי ההיבט הרעיוני הבא לידי ביטוי בדין היובל, היינו בלעדיותו של הקב"ה על הארץ קיים פער בבתי ערי חומה התורה מדגישה את הניגודיות בין ערים אלו לבין מכר רגיל בביטוי: " וְקָם הַבַּיִת ... לְצִמְיַתָּהּ לְקַנְהָ אֹתוֹ לְדִרְתּוֹ" וזאת לאחר שהתורה אמרה במפורש שאין אפשרות של מכירה לצמיתות - "וְהָאָרֶץ לֹא תִמְכַּר לְצִמְיַתָּהּ פִּי לִי הָאָרֶץ" ושוב נזדקק לפרש, ממה נובע הבדל זה, אך לא זהו עיקר עיסוקנו.

³ בפרוש הרמב"ן והדומים לו נראה שעיקר סברתם בנויה על היחס בין הדירה לבין השדות (ולכן נזקק הרמב"ן לפרש גם את דין בתי החצרים, כי לפי דבריו שהעיקר תלוי בדירה, צריך להיות גם להם דין בתי ערי חומה. וזהו פרושו: " ובתי החצרים עשויים לשמירת השדות ולהיותם מושב לעובדי האדמה, ועל כן דינם כשדה הארץ") אך בדברים אלו לא מוסבר עניין החומה, התורה אף מדגישה שבתים "אשר אין להם חומה סביב" - "ביובל יצא" וצריך איפה להבין מה יוצרת חומה זו. נראה, שהשאלה האם הדגש בדין בתי ערי החומה הוא החומה או כדברי הרמב"ן - הדירה, נתון כבר במחלוקת בתוספתא (ערכין ה') אודות שדות הנמצאים בתוך החומה "והדיריים והגנות והפרדסות שבתוכה (בתוך עיר מוקפת חומה) ר' מאיר אומר הרי הן כבתי ערי חומה וחכמים אומרים הרי הן כשדות". ר' מאיר מחשיב כל מה שבתוך גבולות החומה כבתי ערי חומה. לעומתו חכמים סוברים שכל מה שאינו דירה נחשב כשדה.

שהוא באמת שייך. אדם החי בעיר מנותק משייכות אמיתית לארץ ולמקום, אפשר לראות בחוש את ההבדל בין חקלאי לבין אדם החי בצורה בורגנית. ננסה לבחון נקודה זו בצורה דומה על ידי התבוננות בפרשה העוסקת בשלטון יוסף במצרים. במהלך שנות הרעב חלה הידרדרות במצבם הכלכלי של אנשי מצרים עד שנאלצו למכור את אדמתם, יוסף קונה מהם את אדמתם תמורת לחם ודורש מהם להעלות חמישית מהתבואה לבית פרעה. אך יוסף לא מסתפק בקניה גרידא: "וַיִּקֶן יוֹסֵף אֶת כָּל אֶדְמַת מִצְרָיִם לְפָרְעָה כִּי מָכְרוּ מִצְרָיִם אִישׁ שְׂדֵהוּ כִּי חָזַק עֲלֵהֶם הָרָעָב וַתְּהִי הָאָרֶץ לְפָרְעָה: וְאֵת הָעָם הָעֶבְרִי אֹתוֹ לְעָבָדִים מִקְצֵה גְבוּל מִצְרָיִם וְעַד קְצֵהוּ: " (בראשית מ"ז). יוסף יודע שכדי לקנות קרקע בצורה שלמה יש לנתק את האדם היושב עליה, מבין הוא שאם יישארו בעלי השדה במקומם, סופם לשוב ולשלוט עליה⁴. פתרון יוסף לבעיה זו הוא השכנת העם בערים (אורבניזציה, עיור). השכנתם בערים תשנה את אורח חייהם לאורח חיים בורגני ותהפוך אותם לאנשים מנותקים, נטולי אדמה. בכך יוסף מבטיח שהם באמת יתנתקו מנחלתם ולא יחזרו אליה. רק כך תוכל האדמה להיות שייכת לפרעה לעד.

א. עיר

בבואנו להבין לעומק את משמעות ה"עירוניות" נצטרך לעיין במקום הראשון בו התורה מספרת לנו על עיר. אחרי סיפור הרצח הראשון בתורה, בו מסופר איך קין "עובד האדמה"⁵ רוצח את אחיו "רועה הצאן", הקב"ה מקלל את קין הרוצח:

"וַעֲתָה אָרוּר אָתָּה מִן הָאֲדָמָה אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת פִּיהָ לְקַחַת אֶת דְּמֵי אָחִיךָ מִיָּדְךָ: כִּי תַעֲבֹד אֶת הָאֲדָמָה לֹא תֹסֵף תֵּת פְּתִיחָהּ לָךְ נֶעַ וְנָד תִּהְיֶה בְּאָרְץ: "

(בראשית ד', י"א-י"ב)

קין, איש האדמה מקולל ואיתו מקוללת האדמה עצמה⁶, הקשר החזק ביניהם שכביכול הוליד את הרצח הנתעב הזה הולך להיות מופר, מעתה תהיה זרות בין קין לאדמה, יותר הוא

⁴ נראה שיוסף מפחד שגם על שדות אלה יחול דין היובל, כביכול, דין היובל טבוע כבר בחוקי העולם בבחינת מה שנאמר בגמרא בכמה מקומות: "קרקע אינה נגזלת" היינו שקרקע במהותה שייכת לבעליה, ותמיד תשוב אליו.

⁵ סיפורם של קין והבל הוא גם סיפורה של האדמה, שש פעמים מופיעה לאורך הסיפור המילה "אדמה", ופעם אחת מופיעה תחתיה המילה "שדה".

" ויהי הבל רעה צאן, וקין היה עבד אדמה. ויבא קין מפרי האדמה מנחה לה' ... ויאמר קין אל הבל אחיו, ויהי בהיותם בשדה ויקם קין אל הבל אחיו ויהרגהו... קול דמי אחיך צעקים אלי מן האדמה... ועתה, ארוור אתה מן האדמה אשר פצתה את פיה לקחת את דמי אחיך מידך... כי תעבד את האדמה, לא תספ תת כחה לך, נע ונד תהיה בארץ... הן גרשת אתי היום מעל פני האדמה ומפניך אסתר והייתי נע ונד בארץ" ובכן, 'האדמה' איננה רק מקום עבודתו של קין ומקור פרנסתו מפירותיה, אלא היא גם זירת הרצח, בה מתחיל הסיפור וממנה קין מגורש בסופו. וכבר עמד על כך ר' אלחנן סמט בספרו.

⁶ נביא את דברי אבן עזרא (בראשית, ד', י"א): "והנה בעבור שנשפך דם הבל באדמה קללה השם, כדרך ולא רץ לא יכפר לדם אשר שפך בה (במדבר ל"ה, ל"ג). והנה כאשר לא תוסיף האדמה להצמיח כמשפטה לאביו, יצטרך

לא יוכל להרגיש בה כביתו, לעבוד ולהתפרנס ממנה, מעתה, קין צריך לנדוד. זרות זו והקושי היוצא ממנה מתבטא בטענת קין לאחר ששמע את קללת ה':
 "וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל ה' גְּדוֹל עֲוֹנִי מִנְשָׂא: הֵן גְּרַשְׁתָּ אֹתִי הַיּוֹם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה וּמִפְּנֵיךָ אֶסְתָּר וְהָיִיתִי נֶעַ וְנָד בְּאֶרֶץ וְהָיָה כָּל מְצָאֵי יְהַרְגֵנִי:"

(בראשית ד', י"ג-י"ד)

מעתה, בחיים שלאחר הקללה, הארץ מסוכנת לו - יש בה קוצים וסלעים שלא נותנים את האפשרות להישאר על הקרקע בנוחות, ומזיקים וחיות רעות שצריך לפחד ולהתגונן מפניהם. "והיה כל מוצאי יהרגני". האדם זר באופן בסיסי לאדמה, לטבע, הוא פגיע מאד והסכנות רובצות לפתחו. כדי להתמודד עם בעיות אלו צריך האדם למצוא כל הזמן הגנות שונות שיגוננו עליו מפני פגעי הטבע. "ומפניך אסתר" - קין מקשר את גרושו מעל פני האדמה לשאלת הקרבה שלו לאלוקים, לדעתו, רק על האדמה וממנה - "וַיִּבֶא קַיִן מִפְּרֵי הָאֲדָמָה מִנְחָה לַה'" - אפשר להיות קשור לאלוקים.

"וַיִּדַע קַיִן אֶת אֲשֶׁתוֹ וַתְּהַר וַתֵּלֶד אֶת חַוְוָה בְּנֵה עֵיר וַיִּקְרָא שֵׁם הָעֵיר כְּשֵׁם בְּנוֹ חַוְוָה" - מעתה קין יבנה עיר, פיתרון חדש שיאפשר לו להיות מונח במקום אחד מבלי שהאדמה תבער תחת רגליו ויצטרך כל הזמן לנוע מפניה כדורך על גחלים ולנוד כך ללא סוף. כאן ימציא קין את הקניינים ואת המקנה, את הרכוש הנייד שכל כך תיעב⁷.

כאן גם ימציא קין את הבטון - עיר נטולת אדמה; את בנית הקומות לגובה שתרחיק אותו מן האדמה ותקרב אותו לשמים ובכך תאפשר לרגליו מנוחה, מרחב מחיה בין שמים לארץ - מקום טוב באמצע⁸.

ב. ערי מקלט

ציוויי התורה בקשר לדין עיר מקלט, מתחלקים לשנים: א. תפקידה המשפטי של עיר מקלט בדין הרוצח; ב. קביעת מיקום הערים. על כן, מובן שדין ערי מקלט מוזכר בפרשיות הדנות בסדרי משפט (משפטים ושופטים), ובפרשת נחלות (מסעי). אך דומה שאם היינו שואלים איזו בחינה היא העיקר, נוטים אנו להדגיש את הצד המשפטי, ולראות את קביעת המקום כהכשר מצווה בלבד. תפיסה זו, שהיא כאילו מובנת מאליה, נסתרת ע"י העובדה שדווקא בפרשת מסעי מופיעה ההרצאה העיקרית, המפורטת והמורחבת ביותר, בעניין ערי מקלט. נראה שרמז

קין ללכת אל ארץ אחרת ולסור מעל פני האדמה". לפי דבריו, גלותו של קין הינה תוצאה טבעית של קללת האדמה.

⁷ המדרש מציין שעיקר מחלוקתם של קין והבל היה בשאלה אילו נכסים חשובים יותר: "אמרו בואו ונחלוק את העולם אחד נטל הקרקעות ואחד נטל את המטלטלין", אך זו לא הייתה מחלוקת בעלמא, לפי דעה אחרת במדרש הייתה בניהם מחלוקת דתית: "...זה אומר בתחומי בהמ"ק נבנה, וזה אומר בתחומי בהמ"ק נבנה" (בראשית רבה פרשה כ"ב)

⁸ "וַיִּצֵא קַיִן מִלְּפָנֵי ה' וַיֵּשֶׁב בְּאֶרֶץ נוֹד קְדָמַת עֵדֶן": דבר והיפוכו- נדודים ושיבה בארץ. דברים אלו על קין למדתי מחגי הברטל יצ"ו.

יש כאן: גם התהליך המשפטי של גלות לעיר מקלט, קשור הוא בטבורו לפרשת נחלות⁹. והדבר טעון הסבר, צריכים אנו לברר את הקשר בין הנחלת הארץ לבין ערי המקלט.

בפרשת ערי המקלט אנו מוצאים קשרים רבים לפרשת קין, הרמב"ן בפרושו לקללת קין וגרושו מעל פני האדמה כותב: "והטעם, שלא ינוח לבו ולא ישקוט לעמוד במקום אחד ממנה, אבל יהיה גולה לעולם, כי עונש הרוצחים גלות" (רמב"ן בראשית ד', יא'¹⁰). אם נמשיך בסגנון דבריו של הרמב"ן נוכל לפרש שהעיר אותה בונה קין היא בעצם עיר מקלט, קין מפחד מגואל הדם "והיה כל מוצאי יהרגני" אבל כמו שהסברנו פחדו האמיתי הוא מהאדמה, האדמה היא גואלת הדם "וַיֹּאמֶר מָה עֲשִׂיתָ קוֹל דְּמֵי אָחִיךָ צֹעֲקִים אֵלַי מִן הָאֲדָמָה". אמא אדמה כואבת את הירצחה של בנה שנוצר עפר מן האדמה.

ערי מקלט באו כדי להתמודד עם בעיית הקשר בין הרוצח לבין האדמה עליה הוא עומד, ומלבד זאת, תפקידם להציל את דמו של ההורג שרצח בשגגה ובכך להציל את האדמה-הארץ מטומאה נוספת. נקודה זו עולה בפסוק המובא בסיום פרשת ערי מקלט שבספר דברים: "וְלֹא יִשְׁפֹךְ דָּם נָקִי בְּקֶרֶב אֲרָצְךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ נַחֲלָה וְהָיָה עֲלֶיךָ דְּמַיִם" (דברים י"ט, י'). שפיכת הדם לפי פסוק זה מחללת את האדמה. ננסה להבין חילול זה מה טיבו, הרי סופו של כל אדם למות ולשוב אל אמו האדמה "עַד שׁוֹבֵבךָ אֶל הָאֲדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לְקַחְתָּ פִי עֵפֶר אֶתָּה וְאֶל עֵפֶר תָּשׁוּב" (בראשית ג', י"ט).

מהו אם כן חילול-טומאת האדמה המתוארים בפסוקים הדנים ברצח. נראה כי לאדמה חוקים משלה, היא תחליט מי יחיה וכמה זמן - התערבות אנושית בחוקי מעגל החיים של האדמה זרים לה ומזיקים לה. ובהיבט אחר, האדמה רוצה שבנה-האדם ישוב אליה בעצמו ובגופו, רק מיתה כזו תנחם אותה. לעומת זאת, כאשר ישנו פער בין המוות לחזרת הגוף לאדמה, יכולה להיווצר באדמה טומאה: "לֹא תֵלֵין נַבְלָתוֹ עַל הָעֵץ כִּי קְבוּר תִּקְבְּרֶנּוּ בַיּוֹם הַהוּא כִּי קָלַלְתָּ אֱלֹהִים תְּלוּי וְלֹא תִטְמֵא אֶת אֲדָמָתְךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ נַחֲלָה" (דברים כ"א, מ"ג). אי קבירת המת מפריעה בראש ובראשונה לאדמה.

ביטוי לפער זה היוצר את תגובת האדמה שמתבטאת בטומאה אפשר למצוא כבר ברצח הראשון, רצח הבל: "וַעֲתָה אָרוּר אֶתָּה מִן הָאֲדָמָה אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת פִּיהָ לְקַחַת אֶת דְּמֵי אָחִיךָ מִיְדֶיךָ" (בראשית ד', י"א). האדמה פוצה את פיה לקחת את בנה בחזרה, אך במקום את גופו, הנוצר עפר מן האדמה מקבלת היא את דמו, נפשו - "כִּי הָדָם הוּא הַנֶּפֶשׁ" (דברים י"ב, כ"ג). רצח איננו מוות טבעי בו גופו של האדם חוזר לאדמה אלא רק דמו, ביטוי ל"נפשיות" שקיימת במיתה זו - מוות על רקע אידיאולוגי.

⁹ ברור עניין זה יעזור להבין מדוע מצוות ערי המקלט תלויה דווקא בארץ ישראל "אין ערי מקלט נוהגות אלא בארץ ישראל". (רמב"ם הלכות רוצח פרק ח') מה עוד, שהרחבת הארץ לעתיד לבוא תגרוור אחריה הוספת ערים - "אם ירחיב ה' אלהיך את גבולך כאשר נשבע לאבותיך ונתן לך את כל הארץ אשר דבר לתת לאבותיך ויספת לך עוד שלש ערים על השלש האלה"

¹⁰ קשר כזה בין קין לערי מקלט, אנו מוצאים כבר במדרש: "אז יבדיל משה שלש ערים מזרחה שמש. כל הרצחנים בורחים למזרח, שנאמר וישכן מקדם לגן עדן (בראשית ג' כ"ד), קין ברח למזרח, שנאמר ויצא קין מלפני ה' וישב בארץ נוד קדמת עדן (בראשית ד' ט"ז), לכך כתיב מזרחה שמש."

בפרשת ערי מקלט עולה מתוך הפסוקים נימה מעניינת. "וְשִׁמְתִי לָךְ מְקוֹם אֲשֶׁר יָנוּס שָׁמָּה" (שמות כ"א, י"ג) - באמצע הפרשייה נשמעת פתאום התערבות אישית, בגוף ראשון, של הקב"ה. ערי המקלט נוחתות אלינו מהשמים, מקום מיוחד בין שמיים לארץ, מתנה מהקב"ה. הבריחה אל מקום אותו הקב"ה מקצה, אל מקום קדוש, עולה גם במקום אחר, בווריאציה אחרת של עיר מקלט. "וַיָּנֹס יוֹאָב אֶל אֶהֱלֵה' וַיִּחְזַק בְּקִרְנוֹת הַמַּזְבֵּחַ" (מלכים א', ב') - נקודה מעניינת עולה כאן, מקום הרוצח הוא אצל מזבחו של הקב"ה. באופן פשוט, בריחתם של רוצחים אל מקום המזבח נובעת מהבנתם שרק הקב"ה יכול להציל רוצח מדינה הנוקב וחסר הרחמים של הארץ הזועקת על התערבות בלתי רצויה בהתרחשות על פניה ודורשת את דמו של הרוצח - "וְלֹאֲרָץ לֹא יִכְפֹּר לְדָם אֲשֶׁר שִׁפַּךְ בָּהּ פִּי אִם בְּדָם שִׁפְכוּ" (במדבר ל"ה, ל"ג). אבל יש כאן נקודה חזקה יותר, מקום הרוצחים הוא אצל מזבחו של הקב"ה, מקום ההקרבה וההתקרבות, מקום בו צריך למסור נפש- לשפוך דם¹¹. ביטוי מפורש לקדושתם של ערי המקלט אנו מוצאים בתיאור ביהושע: "וַיִּקְדְּשׁוּ אֶת קִדְשׁ בְּגִלְלִיל בְּהָר נַפְתָּלִי וְאֶת שְׁכֶם בְּהָר אֶפְרַיִם וְאֶת קַרְיַת אַרְבַּע הַיָּא חֶבְרוֹן בְּהָר יְהוּדָה:" (יהושע כ', ז')¹². ממה נובעת אותה קדושה, מה בין מעשה הרצח השפל כל כך לקדושה?

רצח חייב לנבוע ממקום גבוה, ממקום מורם מהאדמה וחוקיה. הרצח שובר את ההתנהלות הבסיסית של האדמה. ברצח חייב להיות מרכיב אידיאולוגי, נקודה שיהיה שווה בשבילה לאבד חיים. שורש זה מבוטא בקדושה במצוות שיש למסור עליהם את הנפש, בקנאות לשם ה' - אדם שמוכן למסור את נפשו מראה במעשיו שישנם דברים גבוהים יותר מהחיים עצמם, ערכים שבלעדיהם החיים חסרים כל ערך ותכלית. אדרבה, דווקא ניתוק מהעולם והחיים הפשוטים על פני האדמה, והתבוננות מלמעלה על הדברים, יכולים ליצור סולם ערכים אמיתי.

ג. לויים

"צו את בני ישראל ונתנו ללויים מנחלת אחזתם ערים לשבת ומגרש לערים סביבתיים תתנו ללויים: ואת הערים אשר נתנו ללויים את שש ערי המקלט אשר נתנו לנס שמה הרוצח ועליהם נתנו ארבעים ושנים עיר: כל הערים אשר נתנו ללויים ארבעים ושמונה עיר אתהן ואת מגרשיהן:"

(במדבר, ל"ה, ב'-ו')

ערי המקלט כולן הופקדו בידי של שבט לוי. בחלקו של שבט זה נפלו ארבעים ושמונה ערים. שש ערים מתוך ארבעים ושמונה מוגדרות במפורש כערי מקלט, אך גם שאר ערי הלויים,

¹¹ וביתר הרחבה. הרוצח לוקח את אומנותו, היינו שפיכת הדם ולוקח אותה למעלה, אל הקב"ה, בכך אולי יאכל לכפר על הדם אשר שפך. "ויצא אל המזבח אשר לפני ה' וכפר עליו ולקח מדם הפר ומדם השעיר" (ויקרא ט"ז, י"ח). וזאת במקום: "וְלֹאֲרָץ לֹא יִכְפֹּר לְדָם אֲשֶׁר שִׁפַּךְ בָּהּ פִּי אִם בְּדָם שִׁפְכוּ:" "שִׁפַּךְ דָּם הָאָדָם בְּאָדָם דָּמוֹ יִשְׁפָּךְ" (בראשית ט').

¹² היו שפרשו גם את הביטוי "ערי המועצה" המופיע שם ככינוי לערי המקלט, ממשקל מועד (date) כמו "אהל מועד" - מקום הפגישה עם ה'.

ארבעים ושתים ערים נוספות, קולטות רוצחים (מכות י, א)¹³. ננסה להבין את קשר זה בין הלויים לערי המקלט על ידי התבוננות בשבט הלוי ותכונותיו.

שבט הלוי נושא עימו בעברו ההיסטורי קשר הדוק לעניין הקנאה, קשר זה אנו מוצאים כבר באבי השבט, לוי בן יעקב, בפרשת הריגת אנשי שכם. לוי מופיע כבעל חמה נוקם, ההורג את החוטא נגדו ללא היסוס והבחנה "בהיותם כואבים". מה שמעורר את קנאותם של האחים היא השאלה "הכזונה יעשה את אחותינו?", השם לוי נגזר מ "לויה", היינו חיבור ודבוק¹⁴, לאה בקריאת שם בנה השלישי מקווה שיעקב ידבק בה על פני שאר נשיו לאחר לידתה השלישית. קנאותו של לוי נגזרת איפה מאותו חיבור ודיבוק שכל כך טבועים בו ולא מאפשרים לו להבליג על פגיעה באחותו. גם כאשר יעקב מזכיר בצוואתו את המעשה הוא מכנה את שמעון ולוי בכינוי "אחים" וכמו שפירש הרמב"ן שם: "שמעון ולוי אחים - יאמר בעלי אחווה, כי יחם לבם על אחותם. ילמד עליהם זכות כי בקנאתם על האחוה עשו מה שעשו" (רמב"ן בראשית מ"ט, ה').

אותה קנאות המאפיינת את בית לוי עולה גם באישיות מפורסמת שנישואי הוריה מתוארים כך "וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי". תורה מספרת לנו על משה רבינו: "ויהי בימים ההם ויגדל משה ויצא אל אחיו ויבא בסבלתם ויבא איש מצרי מכה איש עברי מאחיו: ויפן פה נכה ויבא פי אין איש ויך את המצרי ויטמנהו בחול" - משה, כמו לוי זקנו שקינא לכבוד אחותו מקנא גם הוא לכבוד אחיו.

קנאות זו תבוא לידי ביטוי בהמשך גלגוליו של שבט לוי, גם בפרשת חטא העגל - "מי לה' אלי, ויאספו אליו כל בני לוי" (שמות ל"ב, כ"ו-כ"ט) ובפרשת בעל פעור (מעשה פנחס; במדבר כ"ה ו'-ט"ו)^{15 16}.

¹³ הגמרא מסבירה מה ההבדל בין ארבעים ושתים הערים האחרות ובין שש ערי המקלט (שם).

¹⁴ לדוגמא תרגום אונקלוס: "הדא זמנא יתחבר לי בעלי"

¹⁵ את פנחס הקנאי נפגוש גם בהמשך בפרשת שניים וחצי השבטים (יהושע כ"ב) ובפרשת פילגש בגבעה (שפטים כ', כ"ח). גם בשני סיפורים אלו מתגלה פנחס בקנאותו הגדולה לשם השם. לגבי פרשת בעל פעור נעיר, שהסיפור מעמיד את פנחס משבט הלוי מול זמרי נשיא בית אב לשמעוני. שמעון ולוי - אחים לקנאות נפגשים פנים מול פנים, דווקא כאן יכול להתגלות ההבדל ביניהם - כאן יתגלה מי קנאי לשם השם ומי קנאי לכבודו. קנאות לוי תוביל אותו בדרך העולה בית אל ולעומת זאת, קנאות שמעון הסתמית תישאר סתמית. שבט שמעון הוא השבט היחיד שלא העמיד שופטים מלכים ונביאים (מובא גם במדרש) נחלתו בלועה בתוך נחלתו של יהודה. סתמי.

¹⁶ גם בשני אירועים אלו מודגש עניין ה"אחוה", במעשה העגל: ויאמר להם פה אמר ה' אלקי ישראל שישאלו שישאלו את שאלתו על ירכו עברו ושובו משער לשער במחנה ויהרגו איש את אחיו ואיש את רעהו ואיש את קרבו... ויאמר משה מלאו ידכם היום לה' פי איש בכנו וקאחיו ולתת עליכם היום ברכה" (שמות ל"ב). במעשה פנחס: "ויהנה איש מבני ישראל בא ויקרב אל אחיו את המדינית לעיני משה ולעיני כל עדת בני ישראל והמה בכים פתח אהל מועד" (במדבר כ"ה)

ד. "אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל"¹⁷

הפתרון של יעקב לקנאתו של לוי היא פיזורו והפצתו, כביכול רוצה לומר שיש למנוע מיותר מדי לויים להיות ולקנא ביחד מעין מה שכתוב במדרש (מובא ברש"י בראשית מ"ד, כ"ד) "נתכוון יוסף להפרידו מלוי שמא יתייעצו שניהם להרוג אותו". נראה כי יעקב מבין שקנאות הנולדת מרגשי קרבה יתרים יכולה להוות סכנה. אפשר לראות בהפצה זו מעין תרופה פסיכולוגית לקנאות לוי, קינאה שנובעת מרגשי קרבה וחיבור יש להפרידה על ידי ניתוק ופירוד. לוי יהפוך עתה ממחובר למנותק, מנותק מאחיו אך גם מנותק מאדמתו. אכן, רוב המפרשים הבינו שאותה הפצה שיעקב מזכיר היא ניתוק שבט לוי מנחלה, והשכנת הלויים בערי המקלט¹⁸. נראה שהניתוק מנחלה וישיבה בערי מקלט קשורים זה לזה, יעקב כביכול גוזר גלות על שבט לוי. האדמה איננה מקומם של קנאים ורוצחים, מקומם של אלו בערי המקלט, מקום מנותק מהקרקע, מקום הרבה יותר קרוב לשמיים.

נמשיך עם קנאותם של שבט הלוי, והפעם בסיפור המובא לאחר חטא העגל, הלויים לאחר שהרגו באחיהם זוכים בברכה: "וַיַּעֲשׂוּ בְנֵי לֵוִי כְדַבַּר מֹשֶׁה וַיַּפֵּל מִן הָעַם בַּיּוֹם הַהוּא פְּשִׁלֶּשֶׁת אֲלָפֵי אִישׁ: וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה מְלֵאוּ יַדְכֶם הַיּוֹם לְהַ' כִּי אִישׁ בָּבְנוּ וּבְאַחֲיוֹ וְלָתַת עֲלֵיכֶם הַיּוֹם בְּרָכָה:" (שמות ל"ב, כ"ח-כ"ט). רוב המפרשים פירשו שהכוונה בברכה זו היא בהבדלת שבט הלוי לעבודת הקודש¹⁹. בתיאור חטא העגל שבספר דברים מוזכר העניין במפורש: "בַּעֲת הַהוּא הִבְדִּיל ה' אֶת שִׁבְט הַלְוִי לְשֵׂאת אֶת אַרְוֹן בְּרִית ה' לְעַמֵּד לְפָנָיו ה' לְשָׂרְתוֹ וּלְכַרְךְ בְּשִׂמּוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה: עַל כֵּן לֹא הָיָה לְלֵוִי חֶלֶק וְנַחֲלָה עִם אֶחָיו ה' הוּא נַחֲלָתוֹ כִּי אֶשְׂרֶה דְבָר ה' אֶלְהֵיךְ לוֹ:" (דברים י', ח'-ט'). גם כאן שוב חוזר אותו הסיפור אמנם בכיוון מעט שונה, כאן הדבר לא נראה כעונש או קללה כמו שאפשר להבין בצוואת יעקב²⁰, להיפך, כאן הדבר נראה כברכה וכסוג של פרס, בין כך ובין כך נמצאנו למדים שקנאות הלויים גוררת אחריה ניתוק מנחלה ומאדמה והשכנתם מעתה בערים²¹.

¹⁷ בראשית מ"ט, ז

¹⁸ לדוגמה, רמב"ן "כי נחלת שמעון בתוך בני יהודה, כדכתיב (יהושע י"ט א') ויהי נחלתם בתוך נחלת בני יהודה, והיו עריהם מחולקות זו מזו בכל שבט יהודה, ונחלת לוי, ערי מקלט, מנופצות בכל ישראל: "לפי הרמב"ן, שמעון, אחי לוי, שהיה שותף למעשה הקנאה, נתקלל אף הוא ובאמת לשבטו לא הייתה נחלה עצמאית כמו שמפורש בספר יהושע (י"ט, א'; ושם, ט') - היא נבלעה בתוך גבולות שבט יהודה (כיום ישנה מועצה אזורית בדרום בשם "בני שמעון"). אך לא בשמעון עיקר עיסוקנו.

יש להעיר ולומר עוד שהעיר שכם, בה התרחש מעשה הקנאה, תהפוך בעצמה לעיר מקלט.
¹⁹ רמב"ן אף פרש את הביטוי "מלאו ידיכם" באופן הזה, היינו מלאו ידיכם לעבודת הקדש בבחינת "וּמְלֵאתָ יָד אֶהְרֹן וְיָד בְּנָיו" (שמות פרק כ"ט).

²⁰ בצוואת השבטים, ספר חיצוני שנכתב כנראה במאה השנייה לפני הספירה, נמצא קשר בין ברכת הכהונה לבין מעשהו של לוי בשכם באופן ישיר. "ויאמר אלי: לך לוי נתתי את ברכת הכהונה... נקום נקמה בשכם למען דינה" (צוואת לוי ה', א'-ג') כאן אין צד קללה במעשה שכם, כאן המעשה נובע דווקא מתוך קדושתו של שבט הלוי.

²¹ קרח, שערער על מעמד הלויים בטענה: "כי כל העדה פלם קדשים ובתוכם ה' ומדוע תתנשאו על קהל ה':" יורד מהעיר הגבוהה ומתנשאת וצריך לחזור לאדמה, עמוק לאדמה, שם הוא ממשיך לחיות: "וּנְתַפְּתַח הָאָרֶץ אֶת פִּיהָ וְנִתְבָּלַע אֹתָם וְאֵת בְּתֵיהֶם וְאֵת כָּל הָאָדָם אֲשֶׁר לְקִרְחָ וְאֵת כָּל הַרְכֹּשׁ:" (במדבר פרק ט"ז)

באופן דומה, מתרחש תהליך זה גם אצל משה רבינו, לאחר מעשה הקנאות שעשה כדי להציל את "אחיו" משה נאלץ לברוח לארץ מדיין. פרשה זו מסתיימת בפסוק: "וַתֵּלֶד בֶּן וַיִּקְרָא אֶת שְׁמוֹ גִּרְשֵׁם כִּי אָמַר גֵּר הָיִיתִי בְּאֶרֶץ נִכְרִיָּה" (שמות ב', כ"ב), גם גורלו של משה הקנאי הוא גלות וגרות, ניתוק מנחלה. באחת מפרשות ערי המקלט מספר הכתוב שמשה הוא שהפריש את ערי המקלט בעבר הירדן המזרחי "אֲזוּ יַבְדִּיל מֹשֶׁה שְׁלֹשׁ עָרִים בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן מִזְרְחָה שְׁמֹשׁ:" (דברים ד', מ"א). המדרש מסביר מדוע דווקא משה הוא שהבדיל את ערי המקלט: "אז יבדיל משה' משל הדיוט אמר: מי שאכל התבשיל יודע מה טעמו, לפי שהרג את המצרי וברח לכך יודע מה בנפשו של הורג, ואמר אז יבדיל משה" (מדרש תנחומא שם). כפי שאנו רואים, המדרש מקשר את קנאותו של משה לגלותו, ואולי גם אי כניסתו לארץ קשורה לנקודה זו, בבחינת מה שנאמר בלויים "בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא יִנְחָלוּ נַחֲלָה" משה גם הוא, כמו קין²², מגורש מזרחה ולא עובר לצד הירדן המערבי²³.

פנחס גם הוא זוכה למין ברכה לאחר קנאותו: "וְהִיְתָה לוֹ וּלְזָרְעוֹ אַחֲרָיו בְּרִית פְּהִנַּת עוֹלָם תַּחַת אֲשֶׁר קָנָא לְאֵלֵהֶיו וַיִּכַּפֵּר עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:" (במדבר כ"ה, י"ג)

פסוק זה מזכיר לנו פסוק אחר המדבר על מתנות כהונה "כֹּל תְּרוּמַת הַקֹּדֶשִׁים אֲשֶׁר יָרִימוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל לַה' נִתְּתִי לָךְ וּלְבְנֵיךָ וּלְבָנֹתֶיךָ אֲתָךְ לְחֶק עוֹלָם בְּרִית מְלַח עוֹלָם הוּא לְפָנַי ה' לָךְ וּלְזָרְעֶךָ אֲתָךְ. וַיֹּאמֶר ה' אֶל אַהֲרֹן בְּאַרְצָם לֹא תִנְחָל וְחֶלֶק לֹא יִהְיֶה לָּךְ בְּתוֹכָם אֲנִי חֶלְקֶךָ וְנִחַלְתָּךְ בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" (במדבר י"ח). גם אצל פנחס הברית מהווה שכר לקנאות ומתבטאת בחוסר נחלה.

ה. ערי הלויים

נשוב עתה לפרשת היובל שבפרשת בהר. לאחר שהתורה מספרת על דינם של בתי ערי החומה, באותה פסקה, התורה ממשיכה לדון בערים, אך הפעם בבתים מסוג אחר, ערי הלויים. "וְעַרְי הַלְוִיִּם בְּתֵי עָרֵי אַחֲזָתָם גְּאֻלַּת עוֹלָם תִּהְיֶה לְלוֹוִים: וְאֲשֶׁר יִגְאֹל מִן הַלְוִיִּם וַיֵּצֵא מִמֶּכֶר בֵּית וְעִיר אַחֲזָתוֹ בְּיָבֵל כִּי בְּתֵי עָרֵי הַלְוִיִּם הוּא אַחֲזָתָם בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:" (ויקרא כ"ה)

²² בגלותו הפרטית של משה הולך הוא למדיין שם פוגש את יתרו שאחד שמותיו לפי המדרש הוא קין על פי הפסוק שבספר שופטים: "וּבְנֵי קִינִי חֲתָן מֹשֶׁה" וראה במאמרו של מרדכי ברויאר על קין וגלגולו כעם ה"קיני" (בספר פרקי בראשית)

²³ היו שהסבירו את הברחה למזרח - "כל הרצחנים בורחים למזרח", כמו שאמר המדרש (הובא לעיל), כשלב קדם-התיישבותי, ייעודן של ערי המקלט הוא להישאר כשריד לשלב הראשון של יישוב הארץ היינו התיישבות בלבד בלי התנחלות, עבור הרוצח, הגלות לערי מקלט מהווה חזרה לשלב מוקדם של כיבוש הארץ, לא רק משום שהיא כופה עליו לשבת דווקא במזרחה של הארץ, אלא גם מטעם נוסף. יש לזכור שערי המקלט היו עריהם של הלויים, דבר שנדון בו בהרחבה בהמשך. ערי הלויים אינן בבחינת "נחלה" [ונחלה לא יהיה לו] (דברים י"ח, ב'), ואינן אלא "ערים לשבת" - מקום לגור. אם כך, ערים אלו הן שריד לתקופה הראשונית של כיבוש הארץ, התקופה שקדמה לחלוקה ולנחלה. נראה שיסוד זה מסביר גם את הצורך שדווקא משה יפריש את הערים בעבר הירדן, שכן המתנה עד סיום הכיבוש בידי יהושע הייתה מחטיאה את המטרה הנ"ל.

עד עתה חשבנו שהיובל משיב רק שדות לבעליהם, תפקידו של היובל הוא להשיב כל אחד למקומו, לנחלתו. הערים כפי שהסברנו, מנתקות את הגרים בהם מהארץ ומפקיעות אותם משייכות אמיתית למקומם, ממילא לא שייך בהם דין היובל. לא כן הדבר בבתי הלויים, אלו האחרונים שבים לבעליהם ביובל. הבדל זה נובע משייכותם של הלויים לעריהם כלשון הכתוב: "כִּי בְּתֵי עָרֵי הַלְוִיִּים הוּא אֶחָזְקָתָם". שבט הלוי הופרד מנחלה באופן כל כך מוחלט עד שנחלתו היחידה היא בערים, מקום המסמל ניתוק מהארץ. היובל משיב כל אחד לשורשו וכמו שמשיב שדות ואדמה לבעליהם כך משיב את הערים ללויים.

חשוב לציין שדבר זה, ניתוק שבט הלוי מנחלה ושיכונו בערים, ייחודי הוא לעם ישראל. נעיין בפרשה שהזכרנו בתחילת דברינו אודות שלטון יוסף במצרים. ראינו שיוסף בכדי לקנות קניה שלמה את השדות, מעביר יוסף את בני מצרים לערים. בהמשך הסיפור שם מופיע פרט מעניין: "בַּק אֲדַמַּת הַכְּהֻנִּים לֹא קָנָה כִּי חֶק לַכְּהֻנִּים מֵאֵת פְּרֻעָה וְאָכְלוּ אֶת חֶקֶם אֲשֶׁר נָתַן לָהֶם פְּרֻעָה עַל פֶּן לֹא מְכָרוּ אֶת אֲדָמָתָם: ... וַיִּשָּׂם אֹתָהּ יוֹסֵף לְחֶק עַד הַיּוֹם הַזֶּה עַל אֲדָמַת מִצְרַיִם לְפְרֻעָה לְחֶמֶשׁ בַּק אֲדָמַת הַכְּהֻנִּים לְבִדָּם לֹא הָיְתָה לְפְרֻעָה:" (בראשית מ"ז). יוצא, שבשעה שכל העם שוכנים בערים, נשארים הכהנים עם אדמתם.²⁴ נקודה זו מדגישה את הפער בין כהני ישראל לבין כהני מצרים עובדי האדמה, שונאי הנדודים והתלות, שונאי המרעה – "כִּי תוֹעֲבַת מִצְרַיִם כָּל רְעָה צֹאֵן" (שם, מ"ו)²⁵

²⁴ הביטויים המופיעים בדין כהני ישראל מזכירים את דין כהני מצרים ומחדדים את הניגודיות שביניהם בצורה ברורה: הביטוי – "לחק עד היום הזה" מזכיר בלשונו "חק" אחר – "כל תרומת הקדשים אשר ירימו בני ישראל לה' נתתי לך ולבניך ולבנותיך אתך לחק עולם... בארצם לא תנחל וחלק לא יהיה לך בתוכם אני חלקך ונחלתך בתוך בני ישראל... חקת עולם לדרכתכם ובתוך בני ישראל לא ינחלו נחלה. כי את מעשר בני ישראל אשר ירימו לה' תרומה נתתי ללויים לנחלה, על כן אמרתי להם בתוך בני ישראל לא ינחלו נחלה" (במדבר י"ח, י"ט-כ"ד).

²⁵ פער זה בין מצרים לארץ ישראל מתבטא כבר בפעם הראשונה בה פוגשים אנו את מצרים. (הדברים מובאים מתוך מאמר של הר' יונתן גרוסמן). לאחר שאברהם ולוט חזרו ממצרים, החל להתפתח ריב בין רועי אברהם לרועי לוט. בשל ריב זה החליטו אברהם ולוט להיפרד איש מעל אחיו. זכות בחירת חבל הארץ ניתנה ללוט, בשלב זה מתארת התורה: "וישא לוט את עיניו, וירא את כל ככר הירדן, כי כלה משקה לפני שחת ה' את סדם ואת עמרה, כגן ה', כארץ מצרים באכה צער. ויבחר לו לוט את כל ככר הירדן ויסע לוט מקדם ויפרדו איש מעל אחיו". לוט בוחר לגור בסדם כי "כולה משקה", כלומר יש שם מקור מים קבוע. שני מקומות אחרים משווה הכתוב לסדם – "גן ה'" (כלומר גן עדן) ו"ארץ מצרים". המאפיין המשותף המובהק לכל שלושת המקומות הללו הוא מקור המים הקבוע והתמידי הקיים באזור (הנהרות בגן עדן, והיאור-הנילוס במצרים), דבר שפותר בעיות כלכליות מרובות ומאפשר ישיבה קבועה במקום אחד.

לוט בוחר לגור במקום המזכיר לו את התרבות המצרית שזה עתה נפרד ממנה, מקום בו לא יצטרך שוב לנדוד עת הוא מחפש מרעה לצאנו, בשל השפע התמידי הקיים בו. בניגוד גמור לכך, מיד לאחר פרידת לוט, מבטיח ה' לאברהם את הארץ, אך אומר לו: "קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה". דווקא ההתהלכות היא זו שתקנה לך את הארץ, ואכן מיד נאמר על אברהם: "ויאהל אברם..." כלומר החל לנדוד. (מעניין לשים לב, כי בהמשך כשיבואו המלאכים לבקר את אברהם הוא יהיה באהל, ואילו כשיבואו לבקר את לוט הוא יגור בבית) לא רק אברהם כאיש פרטי מתבקש לנדוד, ולא לשבת על זרי הדפנה הכלכליים, אלא אף עם ישראל כולו. למרבה ההפתעה הכתוב מונה כאחת הסיבות לבחירת ארץ ישראל, דווקא את חוסר השפע המתמיד שבה – "כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה, לא כארץ מצרים הוא אשר יצאתם משם אשר תזרע את זרעך והשקית ברגלך כגן הירק. והארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה ארץ הרים ובקעת, למטר השמים תשתה מים. ארץ אשר ה' א-להיך דרש אתה תמיד עיני ה' א-להיך בה מרשית השנה ועד אחרית שנה" (דברים י"א, י-יב). לא מקום השפע נבחר

לסיכום דברינו על קדושת הניתוק שבאה לידי ביטוי בערי הלויים, נביא עתה את דברי הרמב"ם (שלהי ספר זרעים) הדן בבחירת הלויים.

"כל שבט לוי מוזהרין שלא ינחלו בארץ כנען ... ולמה לא זכה לוי בנחלת ארץ ישראל ובביזתה עם אחיו? מפני שהובדל לעבוד את ה' לשרתו ולהורות דרכיו הישרים ומשפטיו הצדיקים לרבים שנאמר יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל, לפיכך הובדלו מדרכי העולם לא עורכין מלחמה כשאר ישראל ולא נוחלין ולא זוכין לעצמן בכח גופן, אלא הם חיל השם שנאמר ברך ה' חילו, והוא ברוך הוא זוכה להם שנאמר אני חלקך ונחלתך.

ולא שבט לוי בלבד אלא כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להבדל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעובדו לדעה את ה' והלך ישר כמו שעשהו האלהים ופרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם הרי זה נתקדש קדש קדשים ויהיה ה' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו כמו שזכה לכהנים ללויים, הרי דוד עליו השלום אומר ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי "

מדברי הרמב"ם יוצא שישנו קשר הדוק בין קדושה לניתוק מנחלה. הלויים משמשים לנו דוגמא לקשר זה, אך כל אדם שיבחר בדרך זו יכול לבחור להתקדש ולנתק עצמו מהארץ, מהארציות.

מעין סיכום

במאמר זה נסינו ללכת עם סיפורה של העיר וגלגוליה, החל מלידתה אצל קין, דרך ערי המקלט וכלה בערי הלויים ובבתי ערי חומה. בכל מקום שפגשנו בעיר פגשנו לידה באדמה ואמנם, בסיפורה של האדמה בקושי נגענו, הרי היא - "אֲרֶכָה מְאֹד וְרַחֲבָה מְנִי יָם", ואכן, חשוב להבהיר שכדי להבין את עניין העיר לגובהו חייבים להעמיק באדמה, העיר מונחת על גבי האדמה ותמיד נמצאת במשחק איתה ("ארץ-עיר"), תמיד תבוא על גביה- מין מקום למי שלא מתאימה לו האדמה, למי שצריך לברוח. דיברנו על כך שהעיר מבטאת יותר מכל את הניתוק מהאדמה ומשייכות למקום, ביטוי שחזר על עצמו רבות.

השאלה אותה שאלנו, בין השורות, היא האם ישנה אפשרות לקדושה במקום מנותק כזה, מקום רחוק ממקום לידתנו ולכאורה מאלוקינו. גם אנחנו תמהנו כמו קין: "גָּדוֹל עֲוֹנִי מִנְשָׂא?! הֲנִי גִרְשָׁתָּ אֶתִּי הַיּוֹם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה וּמִפְּנֵיךָ אֶסְתָּר" איך יכולה להיות קרבת אלוקים בגלות, בניתוק?

המשכנו ויצאנו לחיפוש בערים, ראינו את הדמויות המתנקזים לערים; רוצחים, קנאים, לויים- אנשים שהגדרנו אותם כזרים במהותם לאדמה ולחוקיה, אנשים בעלי אמונות ואידיאלים חזקים מדי בשביל האדמה, הדורשת בשביל לחיות עליה, דינאמיקה עדינה איתה והתבטלות כלפי חוקיה. בהתבוננות בדמות הלויים ניסינו לענות על שאלתנו, שבט לוי מייצג

למקום מגורי ישראל, אלא דווקא אותו מקום התלוי במטר השמים, והמכונן ממילא, תלות תמידית בנותן הגשם - בקב"ה.

עבורנו את המודל האמיתי כיצד ניתן להשתמש בניתוק זה לדברים שבקודש. הלויים השתמשו באופיים המיוחד, שהפריע להם כל כך להסתדר על הארץ, ותיעלו אותו לקדושה, לדברים הדורשים להתרומם מהאדמה - "וְהַעֲמַדְתָּ אֶת הַלְוִיִּם לְפָנֶי אֶהְרֶן וְלְפָנֵי בְנֵי וְהִנַּפְתָּ אֹתָם תְּנוּפָה לַה'": הלויים נמצאים בערי המקלט ואוספים את כל הטיפוסים האלו, מאוכזבי האדמה, נותנים גם להם מקום בקדושה.

אמנם ככל שהתקדמנו היה נדמה, שדווקא ניתוק זה יכול ליצור קדושה, שהאפשרות היחידה לקדושה ולקרבה לקב"ה, היא שם- דווקא בערים, רחוק מהארץ וחוקיה הפנימיים שמקרקעים כל כך, שהופכים את האדם לאדמה, לארצי. נקודה זו באה לידי ביטוי במפורש בחז"ל במשנה בכלים בעניין ערי החומה, מעלת קדושתם של ערי החומה גבוהה היא מקדושתה של הארץ. אחרי כל אלו בל נשכח, שאין לערים כל משמעות בלי ארץ ואין ללויים קיום בלי הארץ ובלי שאר השבטים, שמם כתפקידם- ללוות את ישראל ולחבר בין שמיים לארץ, עיקר הקדושה לעולם תהיה שייכת לארץ וליושבים עליה. במאמר זה לא ניסינו להבין מה טיבה שלקדושה זו.

נספח: פורים

בתחילת מסכת מגילה אנו פוגשים בבתי ערי חומה באופן מפתיע:

"מגילה נקראת באחד עשר בשנים עשר בשלשה עשר בארבעה עשר בחמשה עשר לא פחות ולא יותר כרכין המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין בחמשה עשר כפרים ועיירות גדולות קורין בארבעה עשר אלא שהכפרים מקדימין ליום הכניסה:"

(מגילה א', א')

בשביל להבין את פשרה של תקנת חז"ל בדבר קריאת המגילה בערים מוקפות חומה נצטרך תחלה להקדים ולהבין את תקופה זו של נס הפורים²⁶.

האירועים המוזכרים במגילה התרחשו בתקופה שלאחר עליית זרובבל ולפני עליית עזרא היינו בתקופת העלייה לארץ לאחר גלות בבל, ויתכן שיש להם הד בספר עזרא (ד', ו') "וּבְמַלְכוּת אֲחַשְׁוֶרֶשׁ בְּתַחֲלַת מַלְכוּתוֹ פָּתְבוּ שְׁטֵנָה עַל יִשְׂרָאֵל יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם".

ננסה לתאר את אופייה של תקופת שיבת ציון כפי שעולה מספרים הנכתבו בתקופה זו (עזרא נחמיה חגי ומלאכי). נראה, שהמצב בארץ בשנים הראשונות לשיבת ציון היה, מבחינה מדינית לכל הפחות, כפי רע. גישתו של השלטון הפרסי לשיבת ציון מנוסחת כבר בהצהרת כורש (עזרא א', ב') "מִי בָכֶם מְפָל עִמּוֹ יְהִי אֱלֹהֵי עִמּוֹ וַיַּעַל לִירוּשָׁלַם אֲשֶׁר בִּיהוּדָה וַיִּבֶן אֶת בַּיִת ה' אֱלֹקֵי יִשְׂרָאֵל הוּא הָאֱלֹקִים אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם" אין כאן "שיבת ציון" במובן המדיני והשלטוני אלא בניית מקום פולחן דתי גרידא. בנוסף לכך, פגעה ההתנכלות התמידית של צרי יהודה וירושלים²⁷ והזיקה לביטחון ולמורל העולים. העולים הרגישו שהבעיה במצב המדיני-בטחוני

²⁶ הרחיב על כך עדיאל קדרי (עלון שבועת גיליון מספר 124) ודברינו בתיאור תקופה זו מבוססים רובם ככולם על דבריו.

²⁷ כך לדוגמא מתאר חנני באגרת ששלח לנחמיה: "הַנְּשָׂאִים אֲשֶׁר נִשְׂאָרוּ מִן הַשְּׂבִי שָׁם בְּמִדְיָה בְּרָעָה גְדֹלָה וּבְחִרְפָּה וְחֹמַת יְרוּשָׁלַם מְפֹרָצֶת וְשַׁעֲרֶיהָ נִצְתוּ בְּאֵשׁ:" (נחמיה א', ג')

היא גם בעיה מבחינה דתית והנביאים נזקקו לחזק את העם ולעודדם: "כִּי מִי בְּזוֹ לַיּוֹם קִטְנוֹת" אומר הנביא זכריה, וחגי הנביא מוסיף: " מִי בְכֶם הַנֶּשְׂאָר אֲשֶׁר רָאָה אֶת הַבַּיִת הַזֶּה בְּכַבּוּדוֹ הֶרְאִישׁוֹן ... וְעַתָּה חִזַּק זַרְבָּבֶל נְאֻם ה' וְחִזַּק יְהוֹשֻׁעַ בֶּן יְהוֹצָדָק הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל וְחִזַּק כָּל עַם הָאָרֶץ נְאֻם ה' וְעָשׂוּ פִי אֲנִי אֶתְּכֶם נְאֻם ה' צְבָאוֹת: ... וְרוּחִי עֲמֹדָת בְּתוֹכְכֶם אֶל תִּירְאוּ" רואים אנו כי לא די בכך שהעם אינו מעריך את הבית הקיים²⁸, אלא גם חש שהשם לא איתו.

לאורך כל התקופה החל מעליית זרובבל ועד לתקופת עזרא ונחמיה הייתה כמיהה עזה לשוב לימי כיבוש יהושע כשבים את "שיבת ציון" במלוא מובן המלה. חוזרים לארץ ישראל, מתיישבים בה ושולטים עליה. הספרים המתארים את התקופה מתארים את הפער בין צפיות העולים לבין המציאות. המודל אליו שאפו העולים היה תקופת יהושע, תקופת המלחמות והניצחונות, הניסים וההשגחה הישירה. ביטוי מפורש לעניין זה מופיע בנחמיה (ח,יז) המתאר את חג הסוכות הראשון שנחגג לאחר בניית החומה: " וַיַּעֲשׂוּ כָל הַקְּהָל הַשָּׂבִים מִן הַשָּׂבִי סִכּוֹת וַיֵּשְׁבוּ בְּסִכּוֹת פִּי לֹא עָשׂוּ מִיָּמֵי יְשׁוּעַ בֶּן נֹון בֶּן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַד הַיּוֹם הַהוּא וַתְּהִי שִׁמְחָה גְדוֹלָה מְאֹד"²⁹ העולים שציפו לשיבת ציון מלאה כבמי יהושע, חשבו שאם הם אינם שבים לשלוט בארץ ולנחול בה, אם הם עבדים בה (כדברי עזרא ט,ט), סימן שהשם לא איתם.

כרכים המוקפות חומה מימות יהושע בן נון

כאמור נס חג הפורים התרחש במקביל לתקופה זו, גזירת המן נתקבלה בשמחה על ידי צרי יהודה וירושלים ואימה להרוס את הישוב היהודי המתחדש. ביטול גזרה זו נפח תקווה חדשה בשבי ציון, אך תקווה מסוג אחר, לא עוד צפייה לשליטה בארץ וישובה כבמי יהושע, אלא תקווה לקדושה מסוג אחר.

חג הפורים הינו חג של אסתר והסתר, חג שבו עמינו נמצא עדיין בגולה, מעורב בגויים ורחוק מכל קשר לקדושה ולתורה. וגם היהודים שכבר הגיעו לארץ נתונים תחת שלטון זר - "אכתי עבדי אחשוורוש אנן" (מגילה י"ד). אך דווקא שם נקודת אור מנצנצת, ומלך מלכי המלכים - 'המלך' נכנס לתמונה. גם שם בגלות יכולים למצוא נקודות אור - רסיסי לילה. נס זה הוא שהיה חסר לשבי ציון, ההבנה שהשראת השכינה לא תלויה בכיבוש ונחלה ובקדושת הארץ דווקא אלא יכולה להתרחש גם בגלות, תחת שלטון זר.

את נקודה זו רצו אנשי כנסת הגדולה לבטא בדין בתי ערי החומה, בתי ערי חומה מסמלים את הניתוק מהארץ - אדם בונה סביבו חומה ובונה בנינים לגובה, חיים בורגניים המנותקים מעבודת אדמה ומקשר לארץ. בתי ערי חומה מסמלים יותר מכל את האפשרות לקדושה שבניתוק הזה מהמקור, מהארץ. "בתי ערי חומה מימות יהושע בן נון" - נראה שרצו לרמוז

²⁸ כפי שרואים בפסוקים המפורסמים בעזרא (ג', י"ב-י"ג): " וַרְבִּים מִהַכְּהֻנִּים וְהַלְוִיִּם וְרָאִשֵׁי הָאֲבוֹת הַזְּקֵנִים אֲשֶׁר רָאוּ אֶת הַבַּיִת הֶרְאִישׁוֹן בְּיָסְדוֹ זֶה הַבַּיִת בְּעֵינֵיהֶם בְּכִים בְּקוֹל גָּדוֹל וַרְבִּים בְּתְרוּעָה בְּשִׁמְחָה לְהָרִים קוֹל: וְאֵין הָעָם מְפִירִים קוֹל תְּרוּעַת הַשִּׁמְחָה לְקוֹל בְּכִי הָעָם כִּי הָעָם מְרִיעִים תְּרוּעָה גְדוֹלָה וְהַקוֹל נִשְׁמַע עַד לְמִרְחֹק: "

²⁹ וכך גם הגמרא בברכות (ד' ע"א) "ראויים היו ישראל ליעשות להם נס בימי עזרא כדרך שנעשה להם בימי יהושע בן נון, אלא שגרם החטא. "

שגם בזמן כיבוש יהושע הייתה קיימת אפשרות כזו, אפשרות לקדושה הקיימת דווקא מנייתוק מהארץ. יתרה מזאת, הקדושה שקידש יהושע את בתי החומה לא בטלה, ארץ התלויה בכיבוש ושלטון גם קדושתה תלויה בכיבוש ושלטון, קדושת הערים לעומת זאת, לא תלויה בכל אלו, קדושתן נובעת דווקא כתוצאה מנייתוקן³⁰.

חשוב לציין, שלפי תקנת חז"ל, בערים אלו קוראים את המגילה בט"ו באדר, דבר המקשר את פורים למערכת החגים שחלים בחמש עשרה בחודש - באמצע החודש שהלבנה במילואה והיא כביכול במצב הכי רחוק והכי ועצמאי ממקורה - השמש³¹.

עזרא

לפי דברינו חג הפורים משמש כתחנת ביניים בין תקופת זרובבל לתקופת עזרא ומכשיר את הקרקע למהפכה של עזרא, שאותה נבאר בפסקה זו.

עזרא הוא ששינה את התפיסה, הוא שהצליח לממש ולהחדיר אל תודעת העם את דברי זכריה (ד', ו'): "לֹא בְחַיִל וְלֹא בְכֹחַ פִּי אִם בְּרוּחֵי אֱמֶר ה' צְבָאוֹת" עזרא הראה כי ישנה משמעות דתית בהחזקת הארץ וירושלים גם ללא שלטון, כיבוש והתנחלות. "פִּי עֲזָרָא הֵכִין לְבָבוֹ לְדְרוֹשׁ אֶת תּוֹרַת ה' וְלַעֲשׂוֹת וְלִלְמַד בְּיִשְׂרָאֵל חֵק וּמִשְׁפָּט:" (ז', י') פעילות עזרא בתחום הרוחני, הרחקת הנשים הנוכריות (נחמיה י"ג) לימוד תורה ברבים (נחמיה ח') ותקנות רבות אחרות היו חידוש, ונתנו משמעות חדשה לישיבה בארץ. "חיל וחוסן" לא היו, אך הייתה רוח. וכך אומר נחמיה (ט', ל"ו-י', ל'): "הִנֵּה אֲנַחְנוּ הַיּוֹם עֹבְדִים וְהָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתָּה לְאַבְתָּיִנוּ לְאָכַל אֶת פְּרִיָּהּ וְאֶת טוֹבָהּ הִנֵּה אֲנַחְנוּ עֹבְדִים עָלֶיהָ: וְתַבּוּאֶתָהּ מְרַבָּה לְמַלְכִים אֲשֶׁר נָתַתָּה עָלֵינוּ בְּחַטָּאוֹתֵינוּ וְעַל גְּוִיֹּתֵינוּ מִשְׁלֵיִם וּבְכַהֲמָתָנוּ פְּרָצוֹנָם וּבְצָרָה גְדוֹלָה אֲנַחְנוּ... וּבְכָל זֹאת אֲנַחְנוּ פְּרָתִים אֲמָנָה... לְלַכֵּת בְּתוֹרַת הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר נָתַתָּה בְּיַד מֹשֶׁה עֶבֶד הָאֱלֹהִים וְלִשְׁמֹר וְלַעֲשׂוֹת אֶת כָּל מִצְוֹת ה' אֲדַנְיָנוּ וּמִשְׁפָּטֵינוּ וְחֻקֵּינוּ"

³⁰ כך סברו תוס' (יבמות פ"ב, ע"ב) וראשונים אחרים, לדעתם קדושת ערי החומה וירושלים הינה קדושה עולמית ואינה בטלה בחורבן גם למאן דאמר שהארץ "קידשה לשעתה ולא קידשה לעתיד לבא". נביא כאן את לשון הרמב"ם (למרות שהוא עצמו סבר כן רק לגבי ירושלים והמקדש): "למה אני אומר במקדש וירושלים קדושה ראשונה קדשה לעתיד לבוא, ובקדושת שאר א"י לענין שביעית ומעשרות וכיוצא בהן לא קדשה לעתיד לבוא, לפי שקדושת המקדש וירושלים מפני השכינה ושכינה אינה בטלה ... אבל חיוב הארץ בשביעית ובמעשרות אינו אלא מפני שהוא כבוש רבים וכיון שנלקחה הארץ מידיהם בטל הכבוש ונפטרה מן התורה ממעשרות ומשביעית שהרי אינה מן ארץ ישראל (רמב"ם הלכות בית הבחירה, ו', ט"ז)

לגבי הדין - "ימות יהושע בן נון" הובא בירושלמי (מגילה א', א') באופן אחר: "רבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי חלקו כבוד לארץ ישראל שהיתה חריבה באותן הימים ותלו אותה מימות יהושע בן נון". גם בדברי הירושלמי ישנה התייחסות לחורבן הארץ בימי המגלה ביחס לימי יהושע.

³¹ וכבר כתב על כך המהר"ל (אור חדש עמ' ר"ט): ובפרי עץ חיים (שער ראש חודש חנוכה ופורים פרק ו') יש להגיד עוד על דרך הרמז, שיהושע ויום מילוי הלבנה קשורים בבחינת: "זקנים שבאותו הדור אמרו פני משה כפני חמה פני יהושע כפני לבנה". ויש להעיר עוד על דרך רמז שתאריך זה רומז גם לערי המקלט, כפי שנראה בדין הבא (רמב"ם הלכות רוצח פרק ח'): "וחייבין בית דין לכנין הדרכים לערי מקלט ולתקן אותם ולהרחיבן ומסירין מהן כל מכשול וכל תקלה. בחמשה עשר באדר בכל שנה בית דין מוציאין שלוחים לתקן הדרכים וכל מקום שמצאוהו שנתקלקל מתקנים אותו, ובית דין שנתרשלו בדבר זה מעלה עליהן הכתוב כאילו שפכו דמים. אך לא בדרשות עסקינן..."

יש כאן חידוש, ברית מחודשת עם הקב"ה שאינה תלויה בהתנחלות בארץ³². הארץ תשמש מעתה מרכז תורני, דבר שימשיך עם התפשטות תורה שבעל פה במשך ימי בית שני ואחריהם³³. הקידוש השני מיוחס דווקא לעזרא ולא לזרובבל. זרובבל התחיל את העלייה ואת הבניין אך עזרא הוא שיצק את התוכן לשיבת ציון זו.

עזרא הוא זה ששב וקבע את בתי ערי החומה מחדש כדברי הגמרא במסכת ערכין (ל"ב:): "מה ביאתם בימי יהושע מנו שמיטין ויובלות וקדשו ערי חומה, אף ביאתן בימי עזרא... וקדשו ערי חומה"³⁴ ואולי הוא גם מי שקבע את דין בתי ערי חומה לעניין מקרא מגילה³⁵.

³² היו שפרשו לפי דברים אלו את מה שפסק הרמב"ם (תרומות א', ה'): "כל שהחזיקו עולי מצרים ונתקדש קדושה ראשונה כיון שגלו בטלו קדושתן, שקדושה ראשונה לפי שהיתה מפני הכיבוש בלבד קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא, כיון שעלו בני הגולה והחזיקו במקצת הארץ קדושה קדושה שנייה העומדת לעולם לשעתה ולעתיד לבוא"

הקידוש בזמן יהושע נבע מהכיבוש ולכן, שבטל הכיבוש בטלה הקדושה. מה שאין כן בקידוש הארץ בזמן עזרא שם לא היה קידוש תלוי בכיבוש ובהתנחלות בארץ ולכן אין קדושה זו פוקעת כאשר אין ישראל שולטים על הארץ. והדברים דומים למה שהסברנו לגבי קדושת ערי החומה (הערה 30).

³³ יש שקישרו את מעבר זה בין תורה שבכתב לתורה שבע"פ כבר למגילת אסתר, שבקושי נתנה להיכתב בין כתבי הקודש. "הדור קיבלוה קיבלוה בימי אחשוורוש". והדברים עתיקים.

³⁴ כבר הזכרנו, ששאלת המשך קדושתן של ערי החומה לאחר החורבן הראשון נתונה במחלוקת תנאים. אך גם לשיטת הסוברים כי "קידשה לשעתה וקדשה לעת"ל", על כל פנים נצרכו עולי בבל לקבוע ולהגדירם מחדש כדברי הגמרא (ערכין ל"ב ע"ב): "שכשעלו בני הגולה מצאו אלו וקידשום; קידשום? הא אמרינן דלא צריך לקדושינהו! אלא מנאום; ולא אלו בלבד, אלא כל שתעלה לך מסורת בידך מאבותיך שמוקפת חומה מימות יהושע בן נון - כל מצות הללו נוהגות בה, מפני שקדושה ראשונה קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבא!"

³⁵ הפסוק ממנו למדים כי ישנה חלוקה בין הערים השונות הוא "על פן הַיְהוּדִים הַפְּרֻזִים הַפְּרָזִים הַיִּשְׁבִּים בְּעָרֵי הַפְּרָזוֹת עֲשִׂים אֶת יוֹם אַרְבָּעָה עָשָׂר לְחֹדֶשׁ אֲדָר (אסתר ט') וממנו הסיקו חז"ל שאם פרזים קוראים ב"ד הרי שמוקפים בט". נראה באופן ברור שפסוק זה נכתב מאוחר יותר ומובא כמאמר מוסגר להסביר את המנהג הנהוג היום, בשעת כתיבת המגילה, שכן רק הוא בלשון הווה - "עושים" מה שאין כן הפסוקים לפניו ולאחוריו. המגלה נכתבה בא"י (ב"ב טו ע"א ורש"י שם) וע"י אנשי כנסת הגדולה (גמרא, שם) לא נרחיק לכת אם נטען שעזרא, שהיה מאנשי כנסת הגדולה, תיקן את דין קריאת המגילה בערים מוקפות חומה.